

Den unge Werthers lidanden

Johann Wolfgang von Goethes janusansikte har varit en prövosten för många av hans läsare. Hur kunde den man som i sin ungdom var en radikal bildstormare, både som konstnär och privatperson, så genomgripande förändras?

Förändringen gällde både privatlivet, från fri skald till adlad ämbetsman, och estetiken. Den himlastormande förromantikens galjonsfigur blir en klassicist i nyhumanistisk anda, som på sin ålderdom kort och koncist konstaterar:

"Det klassiska är det friska, det romantiska det sjuka."

Spänningen mellan polerna i vår Goethebild har bland annat engagerat många tyska författare i deras försök att ta ställning till den överväldigande föregångaren. En är förstås Thomas Mann, som i romanen *Lotte i Weimar* låter den motvillige och stele ämbetsmannen Goethe uppsökas av sin ungdoms älskade Lotte, vilket leder till att en för bägge parter pinsam kurragömmalek uppkommer.

Lotte, det var hon som ansågs ha varit förebilden till den unga kvinnan med samma namn som utlöser de katastrofala händelserna i Goethes tidiga roman *Den unge Werthers lidanden*, som skrevs 1774 och omedelbart gjorde sin författare till en kultfigur i hela Europa. Boken är prototypen för en kärleksroman. Vi möter den unge Werther, känslig, konstnärligt begåvad och lagd för introspektion. Han förälskar sig i Lotte, redan förlovad med den duglige och sympatiske Albert, och oförmågan att vare sig vinna sin älskade eller frigöra sig från henne får honom att till slut ta sitt liv.

Historien berättas, enligt tidens romansed, av Werther i en serie brev till en vän. Vännen står som utgivare av boken, och tar i slutet av boken själv till orda för att beskriva huvudpersonens hemska slut.

Man vet att Goethe själv hade vissa upplevelser liknande dem som beskrivs i *Den unge Werthers lidanden* innan han skrev boken. Men Goethe gick inte under. I stället beskrev han i sin bok en människas upplösning. Werther anger själv temat när han i ett av sina brev nämner sagan om magnetberget.

"Min mormor brukade berätta en saga om magnetberget: skeppen som kom för nära berget berövades med en gång alla sina järndelar, nitarna flög sin kos och de stackars sjömännen led skeppsbrott under de sammanstörtande plankorna."

För att en sådan personlighetsupplösning skall vara möjlig krävs vissa sociala förutsättningar. Werther tillhör det på 1700-talet starkt ökande borgerskapet. Efterom han inte är adlig är viktiga delar av samhället stängda för honom. Hans ekonomi är tryggad, men ingen frågar efter honom i något socialt sammanhang, där han kunde göra något konkret av sin begåvning. Frestelsen att försjunka i den egna olyckan är överväldigande.

Det är den faran som Goethe, i motsats till Werther, så elegant avvisar. Bakom Werthers spontant talföra gestalt, vars monologer ger en hel katalog över typiska romantiska företeelser; det kan gälla synen på kärleken och konsten eller den panteistiska naturförsjunkenheten, skymtar hela tiden författarens ironiska ansikte. Genom sina kommentarer till världen får Werther i hög grad tala om sig själv.

Redan i detta tidiga, förromantiska verk träder många av klassicisten Goethes karaktäristika i dagen. Framst är det ironin som komplicerar bilden av denna roman, som ofta har uppfattats som en rak plädering för känslans rätt.

I den klassiska dramatiken är den såkallade tragiska ironin ett mycket använt verknings-

medel. Det går i korthet ut på att personerna på scenen i god tro kommer att handla på ett sätt som leder till deras undergång. Eftersom publiken i allmänhet kände till de myter som pjäserna byggde på, kunde de förutse vad som skulle hända på scenen. Effekten byggde alltså på att åskådarna visste mer än dramats personer.

En liknande ironi använder Goethe i *Den unge Werthers lidanden*, och därför gäller i mycket hög grad att boken vinner på varje omläsning.

När läsaren vet vilket öde som väntar Werther, får hans handlingar och yttranden ända från bokens början en helt ny, ironisk belysning. Och mycket riktigt är den så uppbyggd, att i den första delen får Werther, rusig av kärlek och lycka, redogöra för vad han har tänkt om människorna och livet. I den senare delen, när historien har tagit en tragisk vändning, prövas hans livsfilosofi, och visar sig brista på varje punkt.

Redan första gången Werther kommer till tals, låter Goethe honom med diabolisk naivitet redogöra för en liten förälskelseepisod som han har varit med om. Han har, mest för ros skull, intresserat sig för en ung dam, vars syster under tiden har gripits av verklig kärlek till honom. Nu bedyrar han sin oskuld, men frågar sig samtidigt kokett:

"Och ändå – är jag verkligen helt oskyldig. Har jag inte underblåst hennes känslor. Har jag inte funnit ett nöje i dessa uttryck för en naiv naturlighet som så ofta fick oss skratta, ehuru det minst av allt var något att skratta åt. Har jag inte – ack, vad är människan att hon törs klaga över sig själv. Kära vän, jag skall bättra mig, det lovar jag."

Särskilt fördömer Werther misshumöret och småsintheten. Han skriver:

"Med det dåliga lynnet är det alldeles som med lättjan, ty det är ett slags lättja. Vi har en medfödd dragning dit, och ändå, om vi blott har kraft nog att övervinna den, så går vårt arbete undan som en dans och vi finner ett nöje däri."

Så i bokens början. Senare, när Werther tving-

ats lämna Lottes närhet, får man söka efter en mera missbelåten och sur person än han.

Enligt denna förvandlingsprincip är också bokens bildspråk uppbyggt. Ett exempel är den återkommande flodbilden. I början använder Werther den för att tala för snillets rätt och driva med de små människornas levnadssätt:

"O, mina vänner! Varför bryter snillets flod så sällan fram och låter sina stormande vågor skaka den ändlösa själen? – Ja kära vänner, där ligger de flegmatiska herrarnas ägor på stränderna, deras lusthus, tulpanodlingar och kåltäppor vilka skulle dränkas i svallet, varför man i tid vetat att med dammar och kanaler avvärja den hotande faran."

I slutet av romanen, när tanken på självmord har tagit form hos Werther, har floden blivit en förstörare. Han skriver:

"Jag hade hört att floden stigit över brädarna /.../ På natten efter elva skyndade jag ut. Ett förfärande skådespel, att i månskenet se den brusande floden virvla ned för klippan över åkrar och ängar och bäckar och allt, och nedanför hela dalen en enda stormande sjö i den vinande vinden /.../ Och (jag) förlorade mig i sällheten att få störta mig dit ned med alla mina kval, allt mitt lidande, och brusa samman med vågorna."

Genom hela romanen går ett avståndstagan- de från, och en drift med Werthers tro att han i kraft av sin subjektiva känsla skulle kunna sätta sig över omgivningen och livet. Det som gör *Den unge Werthers lidande* så fascinerande att återvända till är den gradvisa upptäckten av hur Goethe har burit sig åt för att förvandla sin berättelse till något helt annat än vad den vid första anblicken verkar vara. Det som ser ut som en kritiklöst bejakande skildring av den totala känslans rätt förvandlas, vid noggrannare omläsningar, till en isande ironisk genomlysning av en person som varken förmår leva eller tänka i relation till andra människor, och som därför går under.

Michel Ekman (1990)